

O‘TKIR HOSHIMOVNING KICHIK HIKOYALARIDAGI “NUTQIY NIQOB”NING IFODALANISHI

Hamroyeva Farida Faxriddinovna

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi

+998 90 224 46 57

ANNOTATSIYA

“Nutqiy niqob” narratologiya yo‘nalishining muhim jihatlaridan biri sanaladi. Badeiy asarlarda nutqiy niqob muloqot va ijtimoiy kamuflyajning turli tomonlarini aks ettiruvchi ramz yoki metafora sifatida ishlatiladi. Mazkur maqolada taniqli o‘zbek yozuvchisi O‘tkir Hoshimovning kichik hikoyalarida nutqiy niqobning ifodalanishi va uning ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Adibning yozuvchilik mahorati hamda uning asarlarida tasvirlangan oddiy qishloq hayoti xususida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *Narrotologiya, nutq, nutqiy niqob, novella, metafora, adabiyot, til, uslub.*

ВЫРАЖЕНИЕ «РЕЧЕВОЙ МАСКИ» В ПОВЕСТИЯХ УТКИРА ХАШИМОВА

Хамроева Фариди Фахриддиновна

Научный соискатель Самаркандского государственного института иностранных
языков

+998 90 224 46 57

АННОТАЦИЯ

«Речевая маска» — один из важных аспектов нарратологии. В литературных произведениях речевая маска используется как символ или метафора, отражающая различные аспекты общения и социального камуфляжа. В данной статье рассматривается выражение речевой маски и ее значение в рассказах известного узбекского писателя Уткира Хашимова. Обсуждаются писательское мастерство автора и простая деревенская жизнь, описанная в его произведениях.

Ключевые слова: *Нарратология, речь, речевая маска, роман, метафора, литература, язык, стиль.*

EXPRESSION OF “SPEECH MASK” IN THE STORIES OF UTKIR HASHIMOV

Khamroeva Farida Fakhriddinovna

Scientific applicant of the Samarkand State Institute of Foreign Languages

Phone: +998 90 224 46 57

ABSTRACT

The “speech mask” is one of the important aspects of narratology. In literary works, the speech mask is used as a symbol or metaphor, reflecting various aspects of communication and social camouflage. This article examines the expression of the speech mask and its meaning in the stories of the famous Uzbek writer Utkir Hashimov. The author's writing skills and the simple village life described in his works are discussed.

Key words: *Narratology, speech, speech mask, novel, metaphor, literature, language, style.*

KIRISH

Nutqiy niqob - bu boshqa shaxs uslubidagi tasvir bo'lib, uni tanlash so'zlovchining maqsadlari, vaziyat, muloqot shakli, adresat omili (murojaatning kimga qaratilganligi) bilan belgilanadi. Nutqiy niqob - bu o'quvchilar ongida mustahkamlangan ma'lum turdagi kommunikatorlarning umumlashtirilgan g'oyasiga asoslanib, boshqa bironing nutq xatti-harakatlaridan vaqtinchalik va situatsion foydalanish. Nutqiy niqob asarning g'oyaviy maqsadlaridan kelib chiqib tanlab olinadigan ma'lum lisoniy vositalar majmuasi bilan tavsiflanadi. Nutqiy niqob ma'lum tushunchalar, g'oyalar va qadriyatlarni ifodalash orqali fonetik, grammatik, leksik-sintaktik, stilistik va boshqa turli lingvistik vositalardan foydalangan holda tuziladi.¹ Badiiy asarlarda nutqiy niqob muallifga ma'lum bir obraz yaratish yoki ma'lum bir fikrni yetkazish imkonini beradigan adabiy vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Masalan, roman yoki qissada qahramon o'zining asl kimligini yoki niyatini yashirish uchun nutq niqobini kiyishi mumkin. Buni dialog orqali ifodalash mumkin, unda xarakter boshqa belgilarda ma'lum taassurot qoldirish uchun ma'lum bir til yoki iboralardan foydalanadi. Qisqa hikoyada ma'lum bir atmosfera yoki kayfiyatni yaratish uchun nutq niqobidan foydalanish mumkin. Masalan, muallif ma'lum bir nutq yoki dialog uslubidan sir yoki sir tuyg'usini etkazish uchun foydalanishi mumkin. Nutq niqobi muayyan mavzu yoki fikrni yetkazish uchun ham ishlatilishi mumkin. Misol uchun, qahramon siyosat, din yoki boshqa ijtimoiy masalalar bo'yicha o'z nuqtai nazarini ifodalash uchun muayyan so'z yoki iboralardan foydalanadi.

¹ <https://proza.ru/2022/02/01/1516>

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbek adabiyotshunosligida adabiy asar tarkibida muallif nutqi ishtiroki, uning tildan foydalanish mahorati tadqiqotchilar tomonidan turli ilmiy-nazariy masalalar munosabati bilan o‘rganilgan. Xususan, muayyan ijodkor uslubi o‘ziga xosliklarini tadqiq etishdagi ishlarda M.Yo‘ldashev, R.Normurodov, Q.Ergashev, N.Qodirova, badiiy obraz talqinlari tadqiqiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda I.Pardayeva, E.Nasrullayev, Sh.Hayitov, til uslublari va matn tahlilining nazariy asoslariga bag‘ishlangan tadqiqotlarda A.Mamatov, Z.Muqimova, I.Ernazarova, komparativistika va adabiy vorisiylik sohasidagi G.Xolliyeva, R.Ro‘zmanova, T.Sultonov kabi olimlar ishlarida muallif nutqi va uning badiiy asar kompozitsiyasidagi o‘rni haqida jiddiy mulohazalar ilgari surilgan. Ko‘rinib turganidek, adabiy asarda muallif nutqi masalasini o‘rganish bo‘yicha muayyan tajriba to‘planganiga qaramay, aynan ingliz va o‘zbek adabiyotidagi narrativli strukturalarning qiyosiy tadqiqi haligacha o‘rganilmagan. Hozirgi kunda tilshunoslikning va adabiyotshunoslikning boshqa sohalari qatori, narrotologiya sohasi ham ushbu fan sohalari rivojida muhim o‘rin tutadi. Bu boradagi nazariy va amaliy atamalar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Narrativli strukturalar tahlilini bir qancha olimlarning tadqiqot ishlarida ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, bu mavzudagi nazariy masalalar M.M.Baxtin, Yu.M.Lotman, V.I.Tyupa, O.S.Babenko, L.D.Gudkov, V.Shmidt, Palmer A., G. A. Borse, U.Eko asarlarida hamda V.O.Kovalenin, N.I. Matveyeva, V.I.Karasik, O.M.Krasnoperov kabi olimlar va tadqiqotchilarining ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan.

O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” nomli asari katta va kichik novellalardan iborat bo‘lib ular muallifning sarguzashtlariga asoslangan. Muallifning o‘zi kitobning muqaddimasida “bu asardagi odamlarning hammasini o‘z ko‘zim bilan ko‘rganman”² deb yozadi. Asardagi jonli va hayotiy tasvirlar, o‘zbekona yondashuv va xarakter, qahramonlar o‘rtasidagi suhbatlar mutolaa ta’sirini kuchaytiradi. Asar adibning bolalik davridagi voqealari asosida qurilgan. Sovet davridagi oddiy qishloq oilalari, odamlar turmush tarzi adibning onasi bilan uyg‘unlashtirib tasvirlangan. O‘tkir Hoshimov shu kichik asarida ham dunyoning ishlarini mujassamlashtirgan. Mazkur asardan joy olgan novellalarning asosiy qahramoni muallifning onasidir. Muallifning o‘zi ham hikoyalardagi asosiy qahramonlardan biridir.

Mavzuni chuqurroq tahlil qilish maqsadida adibning novellalari orasidan “Xiyonat” deb nomlangan novellasini tanladik. Mazkur novella muallif, ya’ni hikoyachining maktabgacha bo‘lgan yoshidagi bir voqeaning tasvirlanishidan boshlanadi. Undan so‘ng maktab talabasi bo‘lgan davridagi ikkinchi voqea

² O‘tkir Hoshimov, “Dunyoning ishlari”. Yangi avlod, - Toshkent, 2019. -B. 3

tasvirlanadi. Keyin esa talabalik davridagi uchinchi voqea bayon qilinadi. Shu tariqa kichkina bir hikoya asar qahramonining uchta sarguzashtini birlashtiradi. O'tkir Hoshimovning bir qancha kichkina novellalardan tashkil topgan asari sobiq Sovetlar Ittifoqi davrida bir mahallada yashovchi oddiy o'zbek oilasining turmush tarzini bayon qilgan. Har bir novellada o'zbekona hayot uchun muhim bo'lgan milliy, madaniy-axloqiy masalalar yoritilgan. O'zbekona uslubda ijod qilingan asarlarni ingliz yoki boshqa G'arb mamalakatlarida adabiyoti namunalari bilan qiyosiy tadqiq etish jarayonida birinchi navbatda yuqorida aytilgan milliy g'oyalar, sharqona urf-odat va o'zbekona hayot tarzi masalasiga e'tibor qaratishimiz kerak. Tadqiqot mavzusidan qat'iy nazar ushbu masala e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Narratologiya sohasining asosini voqea-hodisalar tashkil qiladi. Yana bir muhim masala shundan iboratki, biz XX-asr hayotini hikoya qiluvchi novellalar xususida fikr yuritmoqdamiz. Shunday ekan tanlangan ikki novellada tasvirlangan voqea hodisalarning makoni va o'sha paytdagi hayotiy, ijtimoiy hamda siyosiy vaziyatlarni ham inobatga olishimiz zarur. Hikoyachi bularning har biriga alohida e'tibor qaratadi.

Ma'lumki, muayyan adabiy tasvirni yaratish uchun nutqiy niqob qo'llaniladi. Yozuvchi barcha ma'lumotlarni bir hikoyachi nunqi yordamida to'liq ifodalashi qiyin. Buning uchun u bir nechta taqsimlangan rollarni qabul qilish va nutq "niqoblari"ga murojaat qiladi. Bular muallifning, hikoya qiluvchining va qahramonning "niqoblari" bo'lib, ularni matnda ajratish juda oson.

Izlanishlar jarayonida mazkur novellaning boshqa tadqiqotchilarni ham e'tiborini tortganiga guvoh bo'ldik. Masalan yosh tadqiqotchi Aziza Ziyayeva o'zining "Dunyoning ishlari" qissasida ona timsoli deb nomlangan maqolasida mazkur asardagi har bir hikoyaning oxirida o'ziga xos xulosalar ko'zga tashlanishi, ya'ni hikoya so'ngida so'zlovchi qahramon o'zi tufayli onasi aziyat chekkani uchun pushaymonlik his qilishini aytib o'tgan. Ziyayevaning aytishicha, har bir hikoyada zamirida muayyan bir ibrat bor. Xususan, "Xiyonat" novellasida ona farzandini faqat halolikka, insonlarga yaxshilik qilishga, yomonliklardan qaytishga nundaydi. Hayotimiz davomida ko'plab insonlar bilan yuzlashamiz. Ularning qaysilaridir yaqin do'stimiz, qaysisidir sevgan yorimiz. Ammo oradan vaqtlar o'tgandan so'ng har bir insondan ham xiyonat ta'mini totishingiz mumkin ekan. Hikoyada esa onalar farzand uchun eng yaqin zot sifatida tasvirlanib, undan hech qachon xiyonat ko'rmaslik ta'kidlangan. Adib ushbu novellaning oxirida: "Onang-chi, onang hech qachon xiyonat qildimi senga!" degan so'zlar bilan o'quvchini mulohaza qilishga chorlaydi.³

³ Aziza Ziyayeva, G. S. «DUNYONING ISHLARI» QISSASIDA ONA TIMSOLI». Zamonaviy Dunyoda Ilm-fan Va Texnologiya, t. 2, вып. 14, Zenodo, апрель 2023 г., сс. 42–45, doi:10.5281/zenodo.7858503.

“Xiyonat” novellasining boshidanoq nutqning niqoblanganligini sezishimiz mumkin. “Hali maktabga qatnamasdim. Mahallamizdan ikki chaqirimcha narida allaqanday bolalar uyi bor edi.”⁴ Shu yerni o‘zida o‘zbekona bir chiroyli ifodani badiiy asarga kiritilganini ko‘ramiz. “...allaqanday bolalar uyi bor edi”. Bu kichkina ifoda aslida xalq tilidan olingan bo‘lib, uni biz “nutqiy niqob” deb qabul qilishimiz mumkin. Chunki yuqoridagi ta‘riflarda aytib o‘tganimizdek majoziy ma‘noni ifoda etadigan nutqdagi niqobning qo‘llanilishidan maqsadlarning biri nimanidir yashirishdir. Aslida adib o‘sha ozi yashab turgan uydan uzoq bo‘lmagan “allaqanday” bolalar o‘yining qanaqa joy ekanligini yaxshi biladi, u joyni nomi bilan aytishi mumkin. Lekin u ushbu nutqiy niqob shaklidagi ifodasi bilan o‘sha makonning keraksiz yoki foydasiz ekanligini bayon etadi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ma‘lumki bu turdagi bolalar uylari sobiq sovetlar hukumati tomonidan bunyod etilgan. Ta‘rixga nazar solsak sho‘rolar paytidagi ko‘plab yangi tuzumdagi maktablar, bog‘chalar, teatr va boshqa turdagi muassasalarga nisbatan tanqidiy fikrlar va hatto noroziliklar ham bo‘lganini guvohi bo‘lamiz. O‘. Hoshimovning bu kabi jumalarning tarixiy ahamiyatga ega ekanligi ham e‘tirofga sazovordir.

Mazkur novellada boshqa hikoyalardagi kabi qishloqdagi o‘zbek oilalarining hayoti, undagi kamchiliklar, muammolar, faqirona hamda kamtarona tarzda kachib brogan oddiy insonlarning hayotlaridan ko‘plab namunalar keltirilgan. Bu kabi tasvirlarning ba‘zilarini aynan nutqiy niqob shaklida bayon etilganiga duch kelishimiz mumkin. “...Shu kuni nima yumush buyurishsa, oyog‘im olti, qolim yetti bolib yugurib yurdim. Yongbqqa boglab qo‘yilgan echkini ikki marta sug‘ordim, hovlidagi supaga to‘shalgan bo‘yra ustiga yoyilgan turshaklarni qush talamasin deb qo‘riqlab o‘tirdim... Hatto rogakamning rezinkasini uzib, ukamga ishtonbog‘ qilish uchun berdim...”⁵. Ko‘rinib turibdiki, mazkur porcha kichkina bo‘lishiga qaramay yuqorida aytilgan bir qishloq aholisi hayotini ochib bera oladi. Oxirgi jumlada esa, mavhum ma‘nodagi niqob mavjudligini payqashimiz mumkin. “Hatto rogakamning rezinkasini uzib, ukamga ishtonbog‘ qilish uchun berdim” degan gap ichida aslida kata bir ma‘no yashiringan. Bir dona rezinkaning yo ishtonbog‘ yoki rogakka rezinasi sifatida ishlatish kabi muammolarning o‘sha davrda odatiy hol bo‘lganligi haqida gapirilmoqda. Yozuvchi bu gaplarni qandaydir yumor ohangi bilan bayon qilgan bo‘lsa-da aslida jamiyatdagi yetishmovchiliklar, kambag‘alona hayotdagi muammolarni ochib bergan.

⁴ Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari.Qissa. – Toshkent.: O‘qituvchi. 2018. B. 27.

⁵ Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari.Qissa. – Toshkent.: O‘qituvchi. 2018. B. 27.

XULOSA

Adabiy asarlarda nutqiy niqob personajlar, voqea-hodisalar, gʻoyalar haqida maʼlumot yaratish va yetkazish vositasi boʻlib, asarning hissiy-badiiy kuchini oshirishga ham xizmat qiladi. Bugungacha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarning koʻpida Oʻ. Hoshimovning asarlari har tomonlama tahlil qilingan, til, uslub, yozuvchilik mahorati va hokazo jihatlari oʻrganilgan, ammo uning hikoyalarida ishlatilgan nutqiy niqob haqidagi fikr mulohazalar mavjud emas. Vaholanki Oʻ. Hoshimov asarlaridagi nutqiy niqob tahlili uning asarlarining ahamiyatligini yanada kengroq ochib berish uchun muhim sanaladi. Chunki adib shunday bir davrda yashaganki, baʼzi bir milliy qadriyatlar, urf odatlar xususan dinga oid masalalar haqida fikr bayon qilish qiyin boʻlgan, hatto imkonsiz ham boʻlgan. Ilmiy tadqiqotlarga aytilishicha nutqiy niqob - bu muloqot paytida ishlatiladigan maʼlumotlarni ifodalash va uzatish vositasidir. Bu jamiyatda ozini tutish va oʻzini namoyon qilish usulini tavsiflovchi mavhum tushuncha hisoblanadi. Aynan shu turli bayon uslubini Oʻ. hoshimov asarlarida, maxsus kichik hikoyalarida koʻp uchraymiz. Taʼkidlash joizki, adibning asarlari shu jihatdan Gʻarb adiblari tomonidan yaratilgan novellaraga koʻproq oʻxshaydi. Albatta hikoyachi turiga oid jihatini inobatga oladigan boʻlsak ikki adibning asarlari mutlaqo farqli degan xulosaga kelishimiz mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI (REFERENCES)

1. Мамуркина О. В.. "Теория нарратива в современном литературоведении" Царско-сельские чтения, vol. I, no. XV, 2011, pp. 226-230.
2. Hoshimov, Oʻ.Ikki eshik orasi. Roman. Sharq nashriyoti, - Toshkent, 2012. 624 b
3. F Scott Fitzgerald The last of the bells// F Scott Fitzgerald Selected short stories Moscow Progress Publishers 1979 p. 179-195.
4. Кубрякова, Е.С. Текст и его понимание [Текст] / Е.С. Кубрякова // Русский текст. – 1994. – № 2.
5. Лотман Ю.М. Труды по русской и славянской филологии. Тарту.: Ученые записки Тартуского Государственного университета. 1977.
6. Успенский. Б.А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI - XIX вв.), М. 1994г.
7. Qurbonov Bobur. "Majolis un-nafois" va "Latoyifnoma" tazkiralardagi matnlarning qiyosiy tahlili" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 1, 2022, pp. 616-625.

8. F. Scott Fitzgerald. Babylon Revisited and Other Stories. The Saturday Evening Post. 1931 p.
9. O‘tkir Hoshimov, “Dunyoning ishlari”. Yangi avlod, - Toshkent, 2019. -B. 45